

LISZNYAIRÓL, MÉG EGYSZER*

– SZILÁGYI Márton. *Az íróvá válás mikrotörténete a 19. század első felében: Lisznyai Kálmán és az „irodalmi gépezet”*. Budapest: Reciti Kiadó, 2021, 266 lap –

RÉTFALVI P. ZSÓFIA

Pécsi Tudományegyetem, Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola

zsofi200@gmail.com

ORCID 0000-0001-7832-8426

- Szilágyi Márton korábbi, 2001-es Lisznyai Kálmán-könyvének¹ recenziói² azt a kérdést vetették fel, hogy miért érdemes biográfiát írni erről a nemcsak a kánon pere-mére került, hanem már-már onnan kiszorult költőről.³ Ennek ellenére a legkevésbé sem fogalmaztak meg elmarasztaló kritikát, relevánsnak vélték a témaválasztást, és máig gyakran hivatkozott munka maradt. Elismerően szóltak a magyar kontextusban újszerű mikrotörténeti látásmódról is, amelynek köszönhetően Szilágyi képes volt a 19. század negyvenes-hatvanas éveinek társadalmáról, irodalmi intézményrendsze-réről átfogó képet alkotni. Mindezt abban az időszakban, amikor még nem készült el a 2010-es, Akadémiai Kiadónál megjelent irodalomtörténet, amelynek Szilágyi Márton munkássága is szerves részét képezi.⁴ A fent említett recenziók nyitánya és a pozitív kritikai fogadtatás után joggal merül fel a kérdés: miért érdemes Lisznyai-ról még egyszer biográfiát írni? Milyen tudásanyag gyűlhetett össze a költővel kap-csolatban húsz év alatt, amelyről nem elegendő egy-egy tanulmányt közölni?

Többféle választ is megfogalmazhatnánk, melyek középpontjában a jelenkori társadalmi és technológiai változások állnak – *Bevezető megfontolásaiban* erre Szi-

* A recenzió az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-22-3-II-PTE-1634 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ SZILÁGYI Márton, *Lisznyai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Irodalomtörténeti füzetek 149 (Budapest: Argumentum Kiadó, 2001).

² JÁSZBERÉNYI József, „Egy »literat« viszontagságai”, *Alföld* 53, 5. sz. (2002): 105–108.; MARGÓCSY István, „Madarak pajtása”, *Élet és Irodalom*, 2001. okt. 26. 22.

³ LACZHÁZI Gyula, „Biográfia Lisznyai Kálmánról”, *Palócföld* 48, 1. sz. (2001): 124–127.

⁴ GINTLI Tibor, főszerk., *Magyar irodalom*, Akadémiai kézikönyvek (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010), különös tekintettel: SZILÁGYI Márton és VADERNA Gábor, „A klasszikus magyar irodalom (kb. 1750-től kb. 1900-ig)”, 313–640.

lágys Márton is reflektál. Az Arcanum Digitális Tudománytár (ADT) használatának beépülése a mindennapi irodalomtörténeti gyakorlatba olyan új lehetőséget nyitott meg, amely a korábban hónapokig, évekig tartó kutatómunkát lerövidítette, vagy helyesebben: másként nyújtotta meg. Az adatbázisról az utóbbi időben kerekasztal-beszélgetéssel egybekötött műhelykonferenciát⁵ is szerveztek, ahol egyrészt számos hasznos tulajdonságát kiemelték (például a forráskeresés megkönnyítését), másrészt viszont komoly problémákat is megfogalmaztak a résztvevők. Többek szerint az Arcanum jelentősen felborította a kutatás ökonómiáját, s az átláthatóságát is kritikával illették, mivel a feltöltött anyagokhoz nem készít a szolgáltató használható bibliográfiákat. Tehát a 2000-es évekbeli internet- és Google-boom után a 2010-es évek végén az Arcanum-boom is beköszöntött. A szolgáltató önmagát is ebben a folytonosságban definiálta – a következő szlogennel: „ahol a Google véget ér, ott kezdődik az ADT”. E technológiai változás fontos reprezentánsának tekinthetjük Szilágyi Márton könyvét is.

A forráskutatás digitalizálódása mellett nem feledkezhetünk meg arról az új, sokszínű „szerzői monográfia-dömpingről” sem, amely az utóbbi néhány év magyar irodalomtörténeti termését meghatározta.⁶ Elég, ha csak Szilágyi Márton közelmúltban megjelent munkáira gondolunk.⁷ Bár ez utóbbi nem ad választ arra a kérdésre, hogy ezúttal miért Lisznyai áll megint a vizsgálat középpontjában. Szilágyi Csokonai Vitéz Mihályról szóló monográfia kapcsán írt esszéje azonban segíthet. A szerző itt azt állítja, hogy a mikrotörténeti igényességgel megírt életrajz középpontjában a szerző személye, irodalmi munkássága helyett sokkal inkább az a kérdés áll, hogy minek a történetét kívánjuk megírni, pontosabban: mire akarjuk használni – jelen esetben – Lisznyai életrajzát.⁸

Az új Lisznyai-könyv kiadását tehát nem csak a forrásbővülés motiválta. Bár a szerző a korábbi kötetének számos eredményét átveszi, valamint felépítését sem módosította, a fókusz mégis megváltozott. A 2001-es kötetben a korabeli irodalmi

⁵ *Az adatbőség zavarai: Sajtótörténeti kutatások és a digitalizáció* (Budapest: MTA BTK Lendület Magyar Irodalom Politikai Gazdaságtana [Polecolit] Kutatócsoport, 2020. május 18.), hozzáférés: 2022.07.02, <https://mtabtk.videotorium.hu/hu/channels/4764/az-adatboseg-zavarai-sajtotorteneti-kutatasok-es-a-digitalizacio>.

⁶ Csak néhány reprezentatív példa: SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2013); SZAJBÉLY Mihály, *Csáth Géza élete és munkái* (Budapest: Magvető Kiadó, 2019), https://doi.org/10.1007/978-3-476-05728-0_9846-1; LENGYEL András, *Ignotus Hugó-tanulmányok: Modernizáció a pallérozódás és a barbarizálódás sodrában* (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2020); SZOLLÁTH Dávid, MÉSZÖLY Miklós (Budapest: Jelenkor Kiadó, 2020); GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia irodalmi pályafutása* (Budapest: Ráció Kiadó, 2021).

⁷ SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályájának mikrotörténeti dimenziói* (Budapest: Ráció Kiadó, 2014); „Mi vagyok én?” *Arany János költészete* (Pozsony: Kalligram Kiadó, 2017); *A magyar romantika ikercsillagai: Jókai Mór és Petőfi Sándor* (Budapest: Osiris Kiadó, 2021).

⁸ SZILÁGYI Márton, „Mi haszna van az írói biográfiáknak?”, *Irodalomismeret* 25, 3. sz. (2014): 21–31, 21.

intézményrendszer feltérképezése volt a cél, valamint Petőfi mellett – illetve vele szemben – afféle „kontrollcsoport” felmutatása,⁹ az 1840-es évek lehetőséghorizontját figyelembe véve. A jelen könyv homlokkerében azonban sokkal konkrétabb – irodalomszociológiaiainak is tekinthető – kérdésfeltevés húzódik, ahogy arra a cím is utal: miként válhatott valaki íróvá a 19. század első felében? A kérdés megválaszolásához, úgy tűnik, azért is jelentett nagy segítséget az Arcanum, mert általa nyomon lehetett követni Lisznai publikációs aktivitását, így Szilágyi számos korábbi meglátását is pontosíthatta.

A bevezetőben és az első, *Néhány szépirodalmi Lisznai-reprezentáció, utólagos nézetből* című fejezetben Szilágyi Márton személyes történetéről is tudomást szerzünk azzal kapcsolatban, hogy milyen viszony fűzi a Lisznai-témához. Ez meglepő váltás a korábbi kötethez képest, de mégsem tekinthetjük öncélú gesztusnak.¹⁰ Egyrészt megismerjük annak a históriáját, hogy milyen ifjúkori érdeklődésen alapuló szemnáriumi dolgozatokon, később újragondolt tanulmányokon keresztül jutott el hosszú évek alatt a jelen kötetig, másrészt értesülünk a kutatás (mikro)történetéről is.

Az első fejezet három olyan szépirodalmi művet vizsgál, amelyekben Lisznai Kálmán alakja központi szerepet kap. Krúdy Gyula 1922-es *Ál-Petőfi* című regényét, Nagy András 1978-as *Toron, 1867* című prózakötetét, illetve Kompolyth Zsigmond, azaz Bán Zoltán András 1989-es *Kísértet-csárdás* című drámaszövegét. Ez az egyetlen olyan vizsgálati szempont, amelyet a korábbi verzióban egyáltalán nem tárgyalt a szerző. Szilágyi ebben a részben is folytatja Lisznai alakjához kötődő kapcsolatának a további bemutatását. A műveket nem azonos mélységben vizsgálja: Krúdy és Kompolyth alkotásai sokkal kevesebb szerepet kapnak Nagy András kötetéhez képest. Utóbbiról – mely Szilágyi meghatározó gyermekkori olvasmányélménye – azonban nagyívű recepciótörténeti áttekintést nyújt, mely által a 20. század második felének diktatúrájába is bepillantást nyerünk, s a kor kritikátörténetének korlátozott beszédrendjéről is értesülünk. Bár, amint már említettük, a korábbi könyv struktúrájába láthatóan nem kívánt belenyúlni a szerző, e fejezet miatt mégis érdemes lett volna. A Lisznai alakját megjelenítő fikciós művek felfoghatók olyan kultuszképző gyakorlatokként, amely miatt célszerűbb lett volna a költő – könyv végén tárgyalt – leplezetlen szobrának történetéhez kötni ezt a fejezetet. Ennek ellenére a felépítés alkalmas arra, hogy előzetes rálátást nyerjünk a Lisznai-val kapcsolatos „tudásrendre”, a szerző szóhasználatában: a Lisznai-mitológia egyes elemeire. Például Krúdy kapcsán arra, hogy a költőt már korán Petőfi-epigonként aposztrofálták, de Nagy Andrásnál is megjelennek a jellemábrázolásának olyan gyakran hivatkozott elemei, mint az alkoholizmusa vagy a hipochondriája. A fő tanulság, amely ezekből az ábrázolásokból kitűnik, hogy Lisznait nem tudták plasztikus figuraként rekonstruálni, sokkal inkább a korszakban létrehozott közhelyek mentén ragadták meg. Ez

⁹ SZILÁGYI, *Lisznai Kálmán...*, 11.

¹⁰ A személyes történet hiányát a korábbi kötet kapcsán kritikával illette Jászberényi József. Szilágyi kiegyesíthetése e megjegyzésre is reflektálhat: JÁSZBERÉNYI, „Egy »literat«...”, 106.

pedig arra sarkallta a filológust, hogy a forrásokra tekintve pontosabb – de a bizonytalanságokra is reflektáló – képet hozzon létre.

A bevezető után Szilágyi klasszikus, lineáris életrajzi elbeszélés formájában adja elő Lisznyai történetét. Elsőként a családi hagyományok és az iskoláztatás kerül a vizsgálat homlokterébe. Ezen belül olyan részproblémák is fontos szerepet kapnak, mint a születés és a keresztelés ideje és helyszíne, a székely, nemesi eredet, melynek a Lisznyai költészetével kapcsolatos későbbi fejezetekben nagyobb jelentősége is lesz, s Szilágyi az önképzőköri tevékenységre és az első verspublikációkra is kitér. Lisznyai esetében a születési időpont bizonytalansága visszatérő kérdés, ahogy egyéb kortársainak életrajzaiban is, hiszen a felekezeti anyakönyvek gyakran nem tartalmaznak megbízható adatokat. Annak ellenére, hogy Szilágyi e probléma kapcsán is sokkal bővebb forrással dolgozik, mint a korábbi könyvében, ezúttal sem sikerül megnyugtató választ adni Lisznyai születési évére (1821 vagy 1823) vonatkozóan.

A tanulmány talán legemlékezetesebb epizódja Lisznyai első verspublikációjáról szól. Szilágyi korábbi könyvében még nem volt kétséges, hogy a költő első nyomtatásban megjelent versét (*Szivemhez*) a korszak igen nagytekintélyű sajtóorgánumban, az *Athenaeumban* közölte. A jelen kötetből azonban kiderül, hogy recepciótörténeti félreértésről van szó, és a költő valójában a *Honművész* című lapban publikált először. Ez az eset – amellett, hogy helyesbíti az eddigi tudásunkat – a recepciótörténet működéséről is sokat elárul, hiszen kiválóan érzékelteti, hogy egy alkotó utólagos megítélésében mennyire fontos szerepet kapnak a félreértések, félreolvasások, amelyek továbbvitelében olyan nevek is szerepet kapnak, mint Kerényi Ferenc¹¹ vagy épp Szilágyi Márton.¹²

A következő fejezet középpontjában a vármegyei karrier és az irodalmi pálya közötti választás kérdései állnak. Lisznyai – folytatva a családi tradíciót – a középiskola után elvégzi a kétéves bölcsészeti kurzust, majd a jogi tanfolyamot, mindeközben azonban a pesti művészpálya is megnyílik előtte. Ebben a részben két, recepciótörténeti szempontból igazán „felforgató” állítással szembesülünk. Az egyik szerint – amelyre Szilágyi Márton már a korábbi könyvében is utalt – Lisznyai az 1843–44-es pozsonyi országgyűlésen találkozott először Petőfivel, és ő ekkor már sokkal jelentősebb irodalmi kapcsolatrendszerre tett szert, mint a későbbi nemzeti költő. Így valójában a mára kevésbé ismert költőtárs kezdte bevezetni Petőfit az irodalmi társaságba, amely történetileg is ellentmond a Petőfi-epigonizmus narratívájának. A másik izgalmas megállapítás Arany Jánoshoz és a Toldi-témához kötődik. Lisznyai lényegesen előbb írta meg a Toldi Miklós alakját középpontba állító műveit, mint Arany, azonban ezek nem keltettek túl nagy kritikai visszhangot, mivel sajtóorgánumban jelentek meg. Később azonban, mikor Lisznyai a *Madarak pajtása* (1856)

¹¹ KERÉNYI Ferenc, „Lisznyai Kálmán és a palóc »kelmeiség«”, in *Nógrád megyei múzeumok évkönyve* 22., szerk. DOMONKOS Alajos, 281–297 (Salgótarján: Nógrád megyei Múzeumok Igazgatósága, 1976), 284.

¹² SZILÁGYI, *Lisznyai Kálmán...*, 27.

című kötetét kiadja, benne a Toldi-versekkel, a recepció már Arany utánzásaként értékeli e műveket. Különösen izgalmas a Lisznyai-féle Toldi-történet a hős ábrázolásának szempontjából, mivel – amint Szilágyi kifejti – Lisznyai sajátos, a palóc hagyományra építkező Toldi-képet hozott létre. A fejezetnek emellett kiemelt részét képezi az a sajtótörténeti váltás is, amelyben nyomon követhető az orgánumok presztízsének megváltozása, hiszen Lisznyai – Petőfihez hasonlóan – ekkor már verseinek jelentős részét a folyóiratok helyett divatlapokban publikálja. Szilágyi részletes (és a későbbi Lisznyai-kutatók számára is rendkívül hasznos) áttekintést ad a költő publikációs tevékenységéről, mely az új kötet kiadásának egyik kiemelt célja is volt.

Az ezt követő két részben Lisznyai 1848–49-es szerepvállalását és annak következményeit, a kényszersorozást vizsgálja a szerző. A korábbi fejezetekkel ellentétben – egyébként az előző Lisznyai-kötethez hasonlóan – mára sem került elő számottevő forrástöbblet a témában. Így ezúttal sem kapunk pontos választ arra a kérdésre, hogy hol volt és mit csinált Lisznyai március 15-én. A kényszersorozat esetében is hasonló a helyzet, hiszen alig maradtak fönt versek, visszaemlékezések a költőtől ebből az időszakból. Azonban a monografikus igény, a teljes élettörténeti narratíva miatt továbbra is szükség van ezekre a fejezetekre, még akkor is, ha a kötet felvetett kérdései iránta a korábbi Lisznyai-könyvhöz képest – ahogy utaltunk rá – kissé megváltozott.

A kényszersorozást követő, új írói életpálya kialakításának lehetőségeit mutatja be a következő fejezet. Szilágyi Márton szerint Lisznyai az 1850-es években arra törekedett, hogy folytatója legyen annak a pályának, amelyet Petőfi a negyvenes években alakított ki. Ebből az időszakból a szerző több különös honoráriumszerzési esetet is kiemel. A legemlékezetesebb – amelyet a régebbi kötet még nem tárgyalt – a P. Szathmáry Károlytól elvett kézirat, amelyet Lisznyai a saját nevében publikált a *Budapesti Hírlap*ban. Szilágyi korábbi kötetében konstataulta annak az esetnek a különösségét, hogy Lisznyai történeti prózai művet írt, azonban nem kérdőjelezte meg igazságtartalmát. Jelen kötetben viszont már felveti a kérdést, hogy a *Két Révay* valóban Lisznyai munkája-e, hiszen nincs folytatása az életműben. A rejtélyt P. Szathmáry visszaemlékezése oldja fel, aki leírja, hogy valójában Lisznyai tőle kérte el a kéziratot, mivel abban az időszakban nem volt bevétele. Az eset valójában nem is a szerzőség felfedezése, hanem e tett értelmezése miatt válik kiemelkedővé. Szilágyi politikai állásfoglalásként interpretálja Lisznyai honoráriumszerzési „trükkjét”, hiszen a *Budapesti Hírlap* kormánylapnak számított a korszakban, ahol P. Szathmáry nem publikált volna, illetve Lisznyai sem kompromittálta volna magát azzal, hogy a saját költeményét jelenteti meg a lapban. Így ez a tett alkalmas volt arra, hogy Lisznyai pénzt szerezzen a politikai hatalom képviselőinek lapjától.

Az új írói életforma kialakítására Lisznyai Kálmánt elsősorban a *Palóc dalok* (1851) sikere bátorította fel. A fejezet nagymértékben ismétli azokat a megállapításokat, amelyek a korábbi Lisznyai-könyvben megjelentek, a fókusz azonban itt is megváltozik. A korábbi kötet sokkal inkább Lisznyai életének epizódjaként mutatta be a

versgyűjtemény megjelenését, illetve annak egykorú befogadását, közönségsikerét. Bár foglalkozott a palócságnak mint a „legeredetibb magyarfajnak” az ideologémiájával, eszmetörténeti szerepével, de alig érintette azt a kritikátörténeti szempontból lényeges kérdést, hogy a *Palóc dalok* tájköltészeti besorolása helyett mennyiben tekinthető a népiesség 1840-es évekbeli tendenciáinak folytatásaként. Jelen kötetben azonban Szilágyi izgalmas megállapításokra jut ezzel kapcsolatban. Egyrészt a tájköltészeti hagyománytól való eltéréssel bizonyítja, hogy Lisznyai lírája nem tekinthető Petőfi-utánérzésnek, másrészt rámutat Gyulai Pál olvasatának félreértéseire is, aki a tájköltészet kezdeményezőjeként azonosítja a költőt. A következőkben a *Palóc dalok*-rész folytatása helyett Szilágyi ezúttal külön fejezetet szentel Lisznyai 1850–60-as években megjelent munkáinak. Ebben folytatva a verseskötet sikerének elemzését, kitér például az egyes költemények megzenésítésére is, valamint a palóc-téma visszatérésére az életműben – *Új palócdalok*-kötet (1858), *Legújabb palócdalok*-ciklus (1859) – tehát a kötet sikerének többszöri „meglovagolására”. E fejezet bővítése nagymértékben hozzájárul Lisznyai sajtóbeli publikációs tevékenységének további részletes feltérképezéséhez is.

Ezt követően külön fejezetet kap Lisznyai 1857-es *Budapesti Hírlap*ban megjelent verse, amelyet Szilágyi mentalitástörténeti keretben vizsgál. A költő Ferenc Józsefhez írt üdvözlő verséről van szó, amely név nélkül jelent meg, azonban a kortársak nélkül is felismerték a szerzőt. A tanulmány kérdésének iránya ebben az esetben nem változott a korábbi kötetbeli verzióhoz képest. Szilágyi a költemény megírásának mint politikai gesztusnak az értelmezéseit vizsgálja a korszakban, valamint arra a kérdésre keresi a választ, hogy e tett miatt miért nem közösi tette ki Lisznyait az irodalmi társaság, holott például Kuthy Lajossal megtette. Szilágyi korábbi értelmezésében is detektálja, hogy Lisznyai anyagi szükség miatt volt kénytelen elfogadni a felkérést a számára ellenszenves laptól, de nem vizsgálja pontosabban a különbséget Kuthy Lajos és Lisznyai között. E kötetben a források alapján már megállapítja, hogy Kuthy hivatali, társadalmi felemelkedést remélt a hatalom kiszolgálásától, amelyet későbbi pályája is igazol, Lisznyai esetében azonban erről szó sincs. Szilágyi állítása szerint előzmény és folytatás nélküli tett volt az üdvözlő vers, és épp ezért a kortársai sem vetették meg érte. Rendkívül izgalmas gondolata a fejezetnek, hogy Szilágyi e cselekvést a korábbi, P. Szathmáry Károlytól elvett prózai szöveg kontextusában értelmezi. Az elemzésből kitűnik, hogy Lisznyai két megjelent írása a kormánypárti lapban sokkal inkább politikai fricskaként értelmezhető, mintsem a hatalomnak való megfelelésként, hiszen először csak a nevét adta a laphoz, de a saját szellemi termékét nem, a második esetben pedig csak a költeményét, de a nevét nem.

A Dalidók-fejezet az egyik legterjedelmesebb része a kötetnek. Szilágyi a források alapján az eseményt olyan korabeli író–olvasó találkozásként azonosítja, ahol a költő és a színészek különböző városokba járva költeményeket olvasnak fel, amelyet a meghívott zenészek cigányzenei betétekkel színesítenek, majd a közönséggel együtt nagy lakomát ülnek. A tanulmányban a 2001-es könyvhöz képest sokkal fontosabb szerepet kap Vahot Imre alakja Lisznyaiénál. Szilágyi szerint a magyar irodalomtör-

ténet-írásnak az egyik legnagyobb hiányossága, hogy nem vizsgálta még átfogóan Vahot irodalomszervezői munkásságát és a korabeli intézményrendszerben betöltött pozícióját. Így ezúttal a dalidók megszervezésének szempontjából is sokkal fontosabb alaknak tekinti, mint Lisznyait. Számos információt kapunk a korabeli szervezési, utazási nehézségekről, illetve a különböző források összevetésével rálátásunk nyílik arra is, hogy Vahot miként törekedett az események legendásítására a sajtótudósításon keresztül. Tehát a szerkesztő „menedzseri” munkájáról is átfogó képet kapunk, főként abból a szempontból, hogy miként csinált hasonló üzleti fogásokat Lisznyai-val – mint korábban Petőfivel is – az olvasói bázis növelése érdekében. Jelen kötetben csak a fejezet második felében válik igazán fontossá Lisznyai, aki később különvált Vahottól, és egyedül kezdett dalidókat szervezni, amelyekben a zene helyett sokkal inkább az irodalom került a középpontba.

Az utolsó évek történéseiből kiderül, hogy a dalidók nagymértékben hozzájárulhattak Lisznyai Kálmán korai halálához. A költői estélyek fontos részét képezte – ahogy már említettük – a lakoma és a hozzá kapcsolódó alkoholfogyasztás. Bár Szilágyi nem vizsgálja részletesen az alkoholizmushoz fűződő viszonyt e korszakban, mégis felelevenít egy példát azzal kapcsolatban, hogy Vörösmarty Mihály esetében még kevésbé nyíltan beszéltek a betegségről, mint Lisznyainál. A kultúrtörténeti adalékok miatt láthatunk kismértékű változást Lisznyai utolsó éveinek leírásában a korábbi kötethez képest, de ebben az esetben inkább a 2001-es munka meglátásait ismétli a szerző.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy Lisznyai Kálmánról határozottan érdemes volt húsz év után újabb könyvet írni. Nemcsak az eddig feltáratlan vagy nem vizsgált források miatt, amelyek hozzásegítették Szilágyi Mártont korábbi állításainak árnyalásához, ezáltal a korszakról való ismereteink bővítéséhez, hanem azért is, mert a mikrotörténeti kutatás éppen a lezárhatatlansága, az új kérdéslehetőségek feltétele miatt válik irodalomtörténeti szempontból is igazán jelentős irányzattá – amint azt jelen kötet is példásan bizonyítja.